

IMRICH VAŠEČKA, MICHAL VAŠEČKA

VZNIK A VÝVOJ SPOLOČENSKÝCH PROBLÉMOV

Pred šiestimi rokmi československá spoločnosť odmietla štátne zriadenie, ktorého jedným zo znakov bolo neriešenie spoločenských problémov ako spoločenských, ich zatlačanie pod hladinu verejného života a snaha riešiť ich prostredníctvom stranícko-štátnej moci. Prirodzený vývoj spoločenských problémov a pre západoeurópsku kultúru obvyklý spôsob ich riešenia sa mocensky deformoval a súčasne sa stále viac a viac ničili základy občianskej spoločnosti, ktoré sa utvárali dávno pred rokom 1948. Stranícko-štátny aparát sa snažil nahradiť spoločenské problémy sociálnymi (kriminalitou, rozvodovosťou a pod.) a nahovoriť ľuďom, že ich zapríčiňuje tzv. nevedomosť ľudí, alebo sú pozostatkami predchádzajúceho zriadenia. Spôsob riešenia problémov bol tým jasne určený. Naša spoločnosť nakoniec odmietla takýto výklad, ako aj takú organizáciu štátu, ktorá spôsobovala, že spoločenské problémy sa dostávali na povrch spoločenského a politického života iba v krátkych obdobiach politických zvrátov a zmien. Boli to obdobia, kedy spoločenské problémy boli zneužitú na manipuláciu spoločnosťou a následne, spolu s ich nositeľmi, opätovne zatlačené pod povrch verejného života.

Vtedajšiu situáciu možno prirovnať k nádobe, v ktorej sú všetky nepredvídané a spontánne spoločenské procesy uväznené pod *pokličkou* rigidnej politickej kontroly. Pravidelne sa opakujúce obdobia politických zvrátov a zmien fungovali ako poistný ventil na uvoľnenie nahromadenej spontánnej spoločenskej energie, ktorá sa svojou neštruktúrovanosťou a neusmernenosťou, stávala hrozbou pre vtedajšie zriadenie. Zvyšujúci sa spontánny tlak zdola, slabnúci protitlak politickej kontroly zhora, ako aj začínajúci sa rozklad sovietskeho impéria spôsobili, že aj po novembri 1989 sa v priebehu niekoľkých mesiacov do verejného života dostalo množstvo spoločenských problémov. Niektoré z nich sa dali predpokladať, iné otvorili pred nami ako našu vlastnú minulosť so všetkými jej výzvami a šancami, tak aj našu kolektívnu identitu so všetkými jej komplexami a pozitívnym dedičstvom. Pokým západná časť bývalej republiky dokázala vytvoriť podmienky pre vecné riešenie týchto problémov a hľadať systémové

opatrenia na ich prevenciu, v jej východnej časti sa opätovne stali nástrojom na manipuláciu spoločnosťou.

Nasledujúce riadky sú pokusom reflektovať problematiku spoločenských problémov. Cieľom je vymedziť priestor, v ktorom by v bolo možné hľadať odpoveď na otázku, ako v našich podmienkach spoločenské problémy vznikajú a aký je proces ich vývoja.

ČO JE TO SPOLOČENSKÝ PROBLÉM?

Spoločenské problémy sa často stotožňujú so sociálnymi. Obidva pojmy sa nesprávne považujú za synonymá, a preto tento pokus o ujasnenie terminológie.

Sociálnym problémom je každý hromadný spoločenský jav či proces, ktorého priebeh, dôsledky alebo charakter sú predmetom záujmu široko ponímanej sociálnej politiky. Za taký sa považuje napríklad alkoholizmus, bieda, nezamestnanosť, prostitúcia, druhotná negramotnosť a pod. Sociálne problémy môžu za určitých okolností získať charakter problémov spoločenských.

S tým, čo sa v tomto príspevku označuje ako spoločenský problém sa v literatúre predmetu možno stretnúť v definíciách, ktoré zdôrazňujú dva momenty (FRÍČ, 1989. FRÍČ, 1990. SZTUMSKI, 1977):

- spoločenský problém vzniká vtedy, keď mnoho členov spoločnosti hodnotí danú skutočnosť ako problémovú, to znamená, že podľa nich je v rozpore s hodnotami a zásadami, ktoré považujú za záväzné,
- títo ľudia sú presvedčení, že daný problém môžu riešiť iba spoločne.

Známe definície spoločenského problému akcentujú predovšetkým prvý z menovaných momentov. Druhému pripisujú zväčša menší význam. Ex definitione je zřejmé, že neodmysliteľnou súčasťou spoločenského problému je jeho riešenie, čo pre sociológiu znamená skupinovú činnosť¹.

Žiada sa k tomu dodať, že riešenie spoločenského problému prostredníctvom skupinovej činnosti je aktuálne až vtedy, keď spoločenský problém je vyzretý, to znamená, že prešiel nutnými vývojovými etapami.

V súlade s uvedeným a vychádzajúc zo štúdie J. Sztumského (1977) sa možno domnievať, že o spoločenskom probléme možno hovoriť vtedy, keď sa určitý spoločenský jav či proces vyznačuje týmito znakmi:

⇒ **Značný počet ľudí ho hodnotí ako spoločensky problémový a aktivizuje ich to (podľa nich je v takom rozpore so spoločenskými hodnotami a normami, ktoré sú pre nich významné, že považujú za nevyhnutné existujúci stav zmeniť),**

¹ Skupinovú činnosť chápeme v súlade s P. Rybickým (1979, s. 500 — 510) v jej rozličných významoch: vykonávajú ju všetci členovia skupiny, alebo ju vykonávajú poverení zástupcovia skupiny, pričom môže ísť alebo o poverenie reprezentovať skupinu, alebo o vykonávanie určitých činností poverenými orgánmi, alebo o spravovanie moci v mene skupiny.

⇒ **Verejne prejavujú, že ho chcú riešiť spoločne** (čiže prostredníctvom skupinovej činnosti),

⇒ Myslia si, že ho **vedia a dokážu riešiť** spoločne,

⇒ Myslia si, že si **vytvorili možnosť riešiť** ho spoločne.

Spoločenský jav či proces získava znaky spoločenského problému postupne v jednotlivých **etapách** svojho vývoja. Riešenie vyzretého spoločenského problému je možné **iba prostredníctvom skupinovej činnosti**.

Vychádzajúc z tejto definície sa domnievam, že existujú **tri typy spoločenských problémov**:

1. Reálne spoločenské problémy. Existujú a rozvíjajú sa nezávisle od nášho vedomia. Vyznačujú sa najmä tým, že ak sa včas nezačnú riešiť, danej oblasti života spoločnosti hrozí destabilizácia. Takými problémami sú zväčša sociálne, zdravotné a ekologické problémy, či problémy súvisiace s javmi sociálnej patológie. Svojimi nepríjemnými, priam hmatateľnými dôsledkami nás nútia vnímať ich a prisudzovať im charakter problémov. Sociálny problém sa môže zmeniť na problém spoločenský vtedy, keď ho mnoho ľudí začne považovať za akútny a keď títo ľudia aspoň deklarujú, že sú pripravení podieľať sa na jeho riešení. Sociálny problém sa stáva akútnym vtedy, keď mu inštitúcie ustanovené na jeho prevenciu a riešenie nevenujú adekvátnu pozornosť a keď jeho rozsah, intenzita či dôsledky prekročia hranicu, ktorú členovia spoločnosti považujú za kritickú.

Komunistický režim bol voči problémom tohoto typu bezmocný v tom zmysle, že ich musel akceptovať také ako boli — bez svetonázorových deformácií. Pomáhal si síce tým, že ľuďom neposkytoval adekvátne informácie (napr. o rozsahu znečistenia životného prostredia), alebo sa ich *nositeľov* snažil vytlačiť z verejného života (napr. vodičkári a iní ťažko zdravotne postihnutí, prostitútky, chudobní ľudia), alebo umlčieval tých, ktorí danej skutočnosti pripisovali charakter problému (napr. ekologické iniciatívy). V konečnom dôsledku však tieto problémy musel nejako riešiť. Pre túto skupinu problémov je charakteristické, že ak sa seriózne neriešia, ich rozsah a intenzita neúprosne narastajú a v konečnom dôsledku donútia spoločnosť a jej predstaviteľov uznať ich za problémy a riešiť ich.

2. Nominálne spoločenské problémy. Ide o javy a procesy, ktoré sa stávajú problémovými až vtedy, keď ich za také začneme považovať. Ich existencia závisí výlučne od nami uznávaných hodnôt. V tom momente, ako zmeníme optiku svojho pohľadu na svet, mnohé dovtedy akútne problémy zmiznú a bezproblémové skutočnosti sa náhle zmenia v neodkladné problémy. Ako príklad nech slúžia udalosti z roku 1989, ktoré zmenili optiku a následne konanie väčšiny ľudí v celej strednej a východnej Európe.

3. Konvenčné spoločenské problémy. Ide o vymyslené, častokrát náhradné problémy, ktoré majú iba zdanlivo oporu v realite. Sú súčasťou politickej hry a umožňujú manipulovať spoločnosťou. Politici a mocní tohoto sveta občas z rôznych dôvodov potrebujú odvieť pozornosť ľudí od dôležitých vecí. Potre-

bujú vyrobiť problémy, aby ich potom mohli bravúrne vyriešiť a vylepšiť si image, alebo potrebujú zamestnať svojich protivníkov zdanlivými otázkami povýšenými na problémy. Pravdepodobnosť úspechu týchto politikov a úroveň politickej kultúry spoločnosti sú pritom nepriamo úmerné. Dôkazy o tom, že tento typ spoločenských problémov nie je zriedkavý, poskytuje politická prax postkomunistických krajín.

VZNIK SPOLOČENSKÉHO PROBLÉMU

Možno sa domnievať, že odpoveď na otázku ako vzniká spoločenský problém je spojená s jeho najdôležitejším znakom — skupinovou činnosťou.

Najdôležitejším prvkom skupinovej činnosti, nech ju chápeme v ktoromkoľvek jej sociologickom význame, je proces skupinového rozhodovania. Okolnosti, ktoré súvisia so vznikom spoločenského problému budeme preto hľadať v rozhodovaní, konkrétne v rozhodovacom procese, s ktorým sa možno stretnúť v organizáciách. Vedú nás k tomu dva dôvody.

1. Pre súčasnosť je príznačné, že rozhodovanie je založené na racionálnych a schematizovaných postupoch a svoje miesto má predovšetkým v organizáciách. Podľa Kenneth J. Arrowa (1974) organizácie slúžia na dosahovanie prospechu zo skupinovej činnosti v situáciách, v ktorých zlyháva systém cien. Cieľom organizácie je podľa neho využiť skutočnosť, že prakticky všetky rozhodnutia, ak rozhodovanie má byť efektívne, vyžadujú účasť mnohých ľudí. Inými slovami to znamená, že informácie o tom, že určité spoločenské javy a procesy sú problémové, sústreďujú a hodnotia ľudia, a nie trh a jeho *neviditeľná ruka* systému cien. Robia tak na základe hodnôt a zásad, ktorým pripisujú význam a podľa ktorých orientujú svoju spoločenskú činnosť. Tieto hodnoty a zásady nie sú súčasťou trhu a systému cien, a preto trh ako taký nie je schopný riešiť spoločenské problémy. Pre ich riešenie je potrebná skupinová činnosť, ktorá sa v súčasnom svete uskutočňuje predovšetkým v organizáciách — v tom najširšom zmysle toho slova.

2. Rozhodovací proces je v organizáciách ďaleko prehľadnejší ako v celospoločenskom meradle. Určitou nevýhodou je, že sociálny svet organizácií je na rozdiel od sociálneho sveta spoločnosti svetom umelým, a preto analógie sú užitočné nanajvýš v etape prvých úvah a tvorby prvých hypotéz.

Je všeobecne známe, že organizácia prostredníctvom prijímania a realizácie rozhodnutí zachováva kontinuitu svojho poslania, odstraňuje vnútorné napätia a reaguje na meniace sa vonkajšie podmienky. Proces prijímania a realizácie rozhodnutí možno členiť na etapy, pričom v každej z nich sú niektoré skutočnosti alebo ponúkajúce sa varianty riešení odmietnuté, nepovšimnuté, alebo zle pripravené, prijaté rozhodnutia môžu byť odložené, nesprávne, alebo zle realizované. Práve preto dôsledky prijímania a realizácie rozhodnutí môžu byť za-

mýšľané aj nezamýšľané, pozitívne aj negatívne. Rozhodovanie tak niektoré problémy a napätia odstraňuje, iné zase vyvoláva.

Pre naše potreby je dôležité preskúmať, čo sa deje s negatívnymi dôsledkami prijímania a realizácie rozhodnutí. Odpoveď budeme hľadať v rovine spoločenskej činnosti jednotlivca a v rovine skupinových činností.

Z hľadiska skupinovej činnosti možno o negatívnych dôsledkoch prijatých rozhodnutí všeobecne povedať, že sú predmetom hodnotenia členov a často aj nečlenov organizácie a stávajú sa zdrojom ich nespokojnosti a sociálneho napätia v organizácii. Ak rozhodnutie narušilo hodnoty či zásady, ktoré sú pre ľudí významné, obyčajne sa snažia nájsť riešenie, ktoré by prinavrátilo pôvodný stav. Počas hľadania takéhoto riešenia ich komunikácia prebieha v rámci neformálnej štruktúry, čiže mimo formálne určené komunikačné kanály. Dominujú spontánne procesy a neformálne schémy postupu. Po určitom čase ľudia takto obyčajne dospejú k lepšiemu či horšiemu riešeniu neuspokojivého stavu.

Je pravidlom, že ľudia, ktorí sú v organizácii za danú oblasť zodpovední, nepríjmu vypracované a ponúkané riešenie hneď, kladú odpor a vytvárajú prekážky. Ak by postupovali inak, vystavili by organizáciu nebezpečeniu destabilizácie. Odpor a prekážky, ktoré kladie skupina zodpovedná za určitú časť organizačných činností, majú pozitívny vplyv na zrelosť a dokonalosť spontánne formulovaného riešenia. Takýto postup núti neformálnu skupinu opätovne vec premyslieť, núti ju tiež zorganizovať sa tak, aby mohla prevziať aspoň časť garancie za realizáciu riešenia, ktoré navrhuje. Spočiatku náhodné spoločenské zoskupenie, alebo počiatočná neformálna skupina získavajú v priebehu hľadania riešenia viaceré znaky formálnej skupiny. Skupina sa svojou štruktúrou stále viac začína podobať formálnym skupinám — dochádza k delbe činností, spoločenské vzťahy sa schematizujú, v činnostiach skupiny začínajú prevládať tie, ktoré súvisia s riešeným problémom. Vo vzťahu k riešenému problému sa členovia skupiny začínajú vyznačovať podobnými hodnotami, postojmi a vzormi činností. Skupina získava schopnosť samostatne konať.

Pokiaľ však riadiaca skupina naďalej nemieni z rôznych dôvodov adaptovať spontánne vzniknuté riešenia a ich predstaviteľov, vzniká sociálne napätie, ktoré má vlastnosť zvyšovať sa smerom ku kritickému bodu, za ktorým nasleduje deštrukcia príslušných činností a štruktúr organizácie a ich následné obnovenie na nových základoch. Je to dôsledok buď spontánne vzniknutého konfliktu, alebo apatickej minimalizácie organizačných činností a maximalizácie očakávaní a požiadaviek. Možno si taktiež predstaviť situáciu, keď nasleduje neúprosny konflikt medzi dvomi sformovanými štruktúrami, pričom víťaz realizuje svoje riešenie bez ohľadu na mieru jeho adekvátnosti.

Podobná situácia nastáva vtedy, keď sa riadiacej skupine podarí zmenou schematických činností iniciovať potrebné spontánne procesy, ale nepodarí sa jej usmerniť ich do projektovanej organizačnej zmeny či inej inovácie.

Ak formálna štruktúra organizácie kladie spontánne vznikajúcim riešeniam prekážky v rozumnej miere (tak, aby vznikajúce sociálne napätie stimulovalo rozvoj iniciačných skupín) a vie získať a vyhodnocovať príslušné informácie, nie je potrebné, aby sa inovačný cyklus „spúšťal“ vyššie opísaným sociálne náročným a drahým spôsobom. Mnohé zo vznikajúcich napätí, ktoré organizácia zistí, dokáže odstrániť ihneď v ďalšom riadiacom cykle, alebo ich dokáže udržať na podprahovej úrovni, na ktorej existencia spoločenského problému stimuluje inováciu a výkonnosť. Dosiahnutie tohoto stavu závisí od toho, či informačné systémy a systémy a režimy práce s ľuďmi sú v organizácii „vyladené“ tak, aby zabezpečovali komplementaritu schematických a spontánnych procesov.

Robiť analógie medzi umelým sociálnym systémom organizácií a spoločnosťou býva nebezpečné. Napriek tomu si myslíme, že na úrovni spoločnosti vzniká spoločenský problém obdobne a platí tu obdobná relácia medzi schematickými a spontánnymi procesmi. Občania reflektujú politikou ignorované, potláčané, neriešené a zle riešené problémy a skutočnosti. Aj tu zrejme platí, tak ako v organizáciách, že čím menšia je komplementarita medzi schematickými a spontánnymi procesmi, o to viac spoločenské problémy získavajú politický rozmer. Ak vznikajúca nespokojnosť a napätie nemajú možnosť bez deformácií dozrieť do spoločenského problému a následne sa premeniť na organizovanú prospero-čenskú silu, kumulujú sa do narastajúceho tlaku deštrukcie, alebo sa menia v ľahostajnosť spojenú s požadovačno-nárokovým postojom voči štátu.

Na uvedenú otázku sa možno pozerať tiež **optikou spoločenskej činnosti jednotlivca**. M. Malewski (1980) v štúdií o pracovnej adaptácii prijatých pracovníkov konštatuje, že každý človek zhromažďuje vo svojej štruktúre poznania množstvo informácií, ktoré subjektívne pretvára a zovšeobecňuje a v súlade s tým usmerňuje svoju spoločenskú činnosť. Zovšeobecňovanie prebieha v rovine formulovania obrazu normálneho stavu a v rovine formulovania obrazu stavu ideálneho. Medzi informáciami, ktoré prijíma zo spoločenského prostredia o stave spoločenskej reality a informáciami, ktoré má zakódované v normách jej ideálneho a normálneho stavu dochádza obyčajne k informačným disproporciám, ktoré sú zdrojom väčšieho či menšieho napätia. M. Malewski uvažuje v tejto súvislosti o štyroch typoch adaptácie pracovníka na stávajúce pracovné podmienky — o adaptácii progresívnej, obrannej, stabilnej a regresívnej.

Obdobne možno uvažovať aj vo vzťahu k negatívnym dôsledkom prijatých rozhodnutí. Na základe informačných disproporcií vzniká u každého člena organizácie konfrontačné napätie (chápané v súlade s: HIRNER, 1972), ktoré môže mať tak pozitívny, ako aj negatívny vplyv na smer a intenzitu jeho spoločenskej činnosti. Vznik a vývoj spoločenského problému bude potom zrejme závisieť od typu spoločenskej činnosti, ktorý budú členovia organizácie uprednostňovať — typ činnosti progresívnej, obrannej, stabilnej a regresívnej.

Typ progresívnej činnosti

Jej cieľom je zmeniť spoločenské podmienky, v ktorých realizujeme svoju spoločenskú činnosť tak, aby boli v súlade s obrazom ich ideálneho stavu. Skúsenosť učí, že dosiahnuť ideálny stav nie je možné, pretože jeho obraz sa spolu s našou činnosťou neustále mení a posúva pred nami tak, ako obzor na horizonte. Tento typ činnosti vyvoláva preto nespokojnosť človeka so sebou samým. Čím viacej uskutoční zo svojho ideálu, tým viacej sa pred ním horizont ideálu posúva. Zdalo by sa, že takejto činnosti sa môžu oddávať iba nenapraviteľní idealisti. Skúsenosť ale ukazuje, že také niečo sa bežne stáva väčšine z nás, keď sme mladí. Niektorým to ostane na celý život, aby po počiatočnej hektickej činnosti a vysokom nasadení rýchle vyčerpali svoju motiváciu a opätovne ju o nejaký čas získali pri inom ideáli. Iní zase dokážu celý život nekompromisne presadzovať svoj ideál, až sa v konečnom dôsledku sprotivia svojmu prostrediu. A ešte iní sa siahnu do ústrania vzápätí po tom, keď ich ideál stratí svoj lesk. Väčšine z nás tieto pokročilé štádiá progresívnej činnosti nehrozia, pretože po určitom čase zľavíme z ideálov mladosti a zaradíme sa do iného typu spoločenskej aktivity. Treba však konštatovať, že bez ľudí, ktorí realizujú tento typ spoločenskej činnosti, by si väčšina spoločnosti omnoho ťažšie uvedomovala potrebu zmeniť stereotypy, rutinu, rôzne tabuizované skutočnosti a pod.

Typ obrannej činnosti

Jej cieľom je brániť to, čo považujeme za normálne, proti tomu, čo považujeme za zlé, patologické, za omyl. S týmto typom spoločenskej činnosti sa možno stretnúť vtedy, keď regulačnú funkciu v spoločenskej činnosti človeka má obraz normálneho stavu. Ide o situáciu, keď spoločenskú realitu hodnotíme ako zlú, zároveň sme si ale vedomí, že sme len ľudia a naše dielo bude mať vždy svoje nedostatky. Vo svojom kompromise s realitou nie sme ale ochotní akceptovať nižší cieľ, ako dosahovanie toho, čo považujeme za normálne.

Takýto typ činnosti nie je obyčajne jednoduchý a občas ani bezpečný. Dokazujú to napríklad osudy signatárov Charty 77. Bez ľudí, ktorí si bez ohľadu na meniacu sa mienku okolia tvrdohlavo robia to, čo považujú za samozrejmé a normálne, by spoločnosť veľmi rýchle podľahla entropickým tendenciám.

Typ stabilnej činnosti

Každému je jasné, že nikto nie je v stave riešiť všetok neporiadok tohoto sveta. Každý z nás sa preto angažuje selektívne. Problém síce vidíme, je nám jasné, že by sme mali zasiahnuť, ale z rôznych dôvodov tak neurobíme. Potrebujeme ale potvrdiť, že hodnoty a zásady, ktoré uznávame sú naďalej platné a zachovávajú si svoju regulačnú funkciu. Snažíme sa preto racionalizovať si vlastnú nevšímavosť napríklad tým, že rozsah, intenzitu či dôsledky problému nepovažujeme ešte za dostatočne veľké, alebo tvrdíme, že práve máme na starosti iné a ďaleko dôležitejšie problémy. Pre tento typ aktivity platí, že regulačná funkcia obrazu normálneho aj ideálneho stavu sú utlmené.

Typ stabilnej činnosti je vlastne veľmi dobrý psychohygienický prostriedok. Umožňuje nám zachovať si sami pred sebou úctu a vážnosť a pritom nechať nepovšimnutý menej významný problém, ktorý si v súlade s nami uznávanými hodnotami a zásadami vyžaduje našu účasť. Niekedy je ale ťažko odlíšiť, kedy takýto postoj plní psychohygienickú funkciu a kedy ide o alibizmus, pohodlie, alebo chytráctvo. Jedno je ale isté — ak takýto postoj k určitému problému prevažuje u väčšiny ľudí, tento problém sa asi ťažko stane problémom spoločenským. A ak sa tento „pštroší“ postoj týka väčšiny vážnych problémov v spoločnosti, spoločnosť speje k entropii, od ktorej ju môže zachrániť iba autoritatívna vláda „múdreho“ vodcu.

Typ regresívnej činnosti

Pre tento typ spoločenskej činnosti platí zásada, že keď nie sme v stave zmeniť svet, v ktorom žijeme, musíme zmeniť seba, aby sme v ňom mohli žiť. Obraz ideálneho aj normálneho stavu prestávajú v spoločenskej činnosti ľudí plniť akúkoľvek regulačnú funkciu a preberá ju automatické prispôsobovanie sa požiadavkám aktuálneho stavu. Možno to povedať aj tak, že dominujúcou hodnotou ktorá reguluje našu spoločenskú činnosť sa stáva osobný prospech nás samotných. V predchádzajúcich typoch spoločenskej činnosti sa táto hodnota vyskytuje tiež, ale rozumne „vyladené“ pravidlá a systémy práce ju šikovne využívajú pre stimuláciu prospoločensky orientovaných činností. V prípade regresívnej činnosti však táto hodnota získava autonómiu a preberá regulujúcu funkciu. Stáva sa tak príčinou spoločenských konfliktov a napätí a je začiatkom úpadku spoločnosti.

V súlade s uvedeným sa možno domnievať, že vznik spoločenského problému je výslednicou troch procesov:

- vyššie opísanej informačnej disproporcie, s tým súvisiaceho vzniku konfrontačného napätia u jednotlivcov a následnej snahy o jeho uvoľnenie,
- prvých dvoch typov vyššie opísaných spoločenských činností — progresívnej a obrannej, prostredníctvom ktorých jednotlivec uvoľňuje svoje konfrontačné napätie,
- komplementarity spontánnych a schematických činností, ktorá zabezpečuje, že spoločenský problém vzniká, rozvíja sa a rieši bez deštruktívnych spoločenských napätí.

VÝVOJ SPOLOČENSKÉHO PROBLÉMU

Spoločenský problém prechádza určitými vývojovými etapami, počas ktorých získava svoje charakteristické znaky. Takto „vyzretý“ sa alebo inštitucionalizuje (jeho riešením sú poverené určité inštitúcie), alebo sa ho ujíma určitá spoločenská skupina a rieši ho v rámci svojich možností.

Spoločenský problém dozrieva v troch etapách. Každá z nich sa vyznačuje iným typom sociálnych aktérov a iným typom spoločenských procesov.

1. etapa — Vznik a definovanie spoločenského problému

Sociálnym aktérom tejto etapy sú predovšetkým pospolitosti a rôzne neformálne zoskupenia. Prevládajú spontánne spoločenské procesy a neformálne schémy spoločenskej činnosti.

Konfrontačné napätie pociťujú najmä sociálne citliví jedinci. Možno medzi nimi nájsť mnoho altruistov a ideovo motivovaných ľudí. Napätie pociťujú aj tí, ktorých sa problémová skutočnosť úzko dotýka, prípadne ich priamo ohrozuje. Široká verejnosť konfrontačné napätie nepociťuje, problém odmieta prijať za svoj. Na jeho riešení sa podieľajú vysoko motivovaní dobrovoľníci.

Ľudia, ktorí pociťujú danú skutočnosť ako problémovú, začínajú spolu komunikovať, kolektívne sa snažia problém pomenovať a definovať. Hľadajú jeho príčiny, možné riešenia a spôsoby, ako spoločnosť na problém upozorniť. Počas týchto činností sa vytvárajú malé skupiny založené na neformálnych vzťahoch a prirodzenej autorite vodcov.

Tieto skupiny po určitom čase prijímajú podobu malých združení, aby tak legitimizovali svoju existenciu a získali širšie možnosti pre svoju činnosť. Napriek formálnemu statusu, ktorý získali, pretrvávajú v nich predchádzajúce neformálne vzťahy, spontánna diskusia a prirodzená autorita vodcov. O schematicky zakotvených demokratických pravidlách hry sa nedá hovoriť. Silné osobnosti, často až charizmatického typu to nedovolia.

Tieto quazi pospolitosti — quazi združenia sa často sami ujímajú riešenia problémov, na ktoré sa snažia spoločnosť upozorniť. Takou bola a je napríklad drobná práca mnohých ekologických a ochranných združení. Ide síce o významné, ale pre riešenie problému ako celku nedostatočné aktivity. Ich ďaleko dôležitejším výsledkom je, že tieto skupiny a združenia vlastným príkladom upozorňujú spoločnosť na existenciu a vážnosť problému.

Výsledkom prvej etapy je, že verejnosť začína daný problém vnímať a zaujímať k nemu stanoviská. Ľudia berú problém na vedomie, ale nestáva sa ešte „ich“ problémom.

2. etapa — Akceptácia problému spoločnosťou

Sociálnym aktérom druhej etapy sú veľké, alebo významné združenia. Ich vnútorná štruktúra a pravidlá sú formalizované a jednoznačne zamerané na dosiahnutie cieľa, ktorý je vymedzený v štatúte združenia. Činnosť, ktorú vykonávajú ich členovia, je však formálne schematizovaná iba čiastočne. Za bežne prípustné sa považujú aj spontánne činnosti a činnosti vykonávané podľa neformálnych schém, musia však smerovať k naplneniu poslania týchto združení. Role jednotlivých členov nie sú jednoznačne formálne vymedzené. Výnimkou sú iba role spojené s pozíciami vo vedení týchto združení, prípadne role v inštitúciách, ktoré združenie zriadilo.

V tejto etape prebiehajú procesy, v dôsledku ktorých spoločnosť postupne uzná daný problém za svoj a akceptuje potrebu riešiť ho. Zdá sa, že táto etapa má niekoľko fází:

- Odmietanie problému. Ľudia si myslia, že problém by mali riešiť tí, ktorých sa týka.
- Uvedomenie si potreby riešiť problém a zároveň hľadanie bezbolestného riešenia. Ľudia začínajú chápať, že problém je potrebné riešiť, pretože onedlho ohrozí aj ich samotných. Nie sú ale ešte pripravení na to, aby sa skutočne podieľali na organizovanej skupinovej činnosti, ktorá je spojená s riešením problému. Dominuje snaha „podlieť“ problém, skúsiť najmenej bolestné riešenie. Obyčajne býva neúspešné.
- Akceptovanie vlastnej účasti na riešení problému. Problém narastá a stáva sa stále väčšou hrozbou. Väčšina ľudí má s ním priamu či nepriamu skúsenosť a sú preto ochotní obetovať pre jeho riešenie nejakú konkrétnu, pre seba cennú hodnotu — peniaze, čas, pohodlie, život. Závisí to od typu skupinovej činnosti, ktorou ľudia hodlajú ten-ktorý problém riešiť.

Aby spoločnosť skutočne akceptovala daný problém, ako aj potrebu jeho riešenia, je potrebné dosiahnuť dve veci: redefinovať ho tak, aby zodpovedal záujmom aktérov, ktorí v tejto etape vstupujú na spoločenskú scénu a zároveň bol pre širokú verejnosť prijateľný. A po druhé mobilizovať ľudí v prospech určitého riešenia tak, aby osobná sebaaktivizujúca účasť dobrovoľníkov z prvej etapy ustúpila do úzadia a aby ju nahradila účasť podmienená kontrolovateľnými stimulmi. Problému sa preto ujímajú veľké združenia, hnutia, alebo politické strany. Iba tie majú dostatok možností presvedčiť ľudí o správnosti určitého riešenia.

Problém sa v tejto etape dostal zo sféry výberových a polootevorených skupín medzi širokú verejnosť. Účasť na jeho riešení tým dostala iný charakter. Ide o presadenie určitého, konkrétneho spôsobu riešenia. Už sa nejedná, ako v prvej etape, o jedinečnú činnosť dobrovoľníkov a nadšencov, ktorí sú rozhodnutí presadzovať riešenie problému aj za cenu osobných obetí, ba niekedy až sebaopškovania. Účasť na riešení problému získava v tejto etape podobu účasti v rovine makroštruktúr.

3. etapa — Riešenie problému

Táto etapa začína tým, že príslušné združenie alebo hnutie sa samo podujme riešiť problém — ako príklad nech slúži činnosť Charity, Červeného kríža a pod., alebo presadí jeho prejednanie v orgánoch verejnej správy kompetentných prijímať potrebné rozhodnutia. Problém sa inštitucionalizuje a začína sa riešiť prostredníctvom rutinných postupov. Dominuje všedná každodenná činnosť, ktorá musí zohľadňovať bežné záujmy a očakávania ľudí. Účasť občana na jeho riešení má podobu účasti na operatívnom rozhodovaní v rámci mikroštruktúr. Nadšenci odchádzajú sklamaní nevyhnutnými kompromismi a šedivosťou

každodennej drobnej práce, aby sa onedlho znovu vynorili pri inom probléme, ktorý budú presadzovať a angažovať sa za jeho riešenie.

PREVENCIA SPOLOČENSKÝCH PROBLÉMOV

Zdá sa, akoby spoločenské problémy vlastne vôbec nemuseli byť. Múdra vláda, či už centrálna, alebo lokálna, môže byť, zdá sa, až natoľko múdra, že dokáže predvídať a múdro reagovať už na prvé informácie o tom, že veci sa nevyvíjajú dobre. Vieme, že to nie je možné prinajmenej z dvoch dôvodov. Spoločnosť, na rozdiel od organizácií, nie je umelým systémom, kde máme možnosť dostať pod kontrolu všetky rozhodujúce premenné. Ešte významnejší je zrejme fakt, že ako druh sme „naprogramovaní“ tak, že na podnety reagujeme až vtedy, keď musíme, alebo vtedy, keď môžeme získať odmenu — či už morálnu, alebo materiálnu. Inými slovami, riešia sa iba tie problémy, ktoré sú inštitucionalizované (uznali ich za „svoje“ rôzne inštitúcie, organizácie a združenia, ktoré sú za príslušnú oblasť buď zodpovedné, alebo si vytvorili možnosť takéto problémy riešiť). Tieto problémy sú inštitucionalizované

- vďaka predchádzajúcej praxi a skúsenostiam,
- váhou samotného problému,
- sformovala sa tak veľká spoločenská sila (hnutie, združenie občanov), ktorá donútila zodpovedné inštitúcie aby problém riešili, alebo sa jeho riešenia ujala sama a vytvorila si k tomu potrebné organizácie a inštitúcie.

Prevenia z pohľadu občana ako jej aktéra, z pohľadu participácie, je vlastne v tom, že ak v niektorej časti spoločnosti, alebo lokálneho spoločenstva, sa nahromadia neriešené problémy, ak vznikne krízový stav, tak tie skupiny, ktorých sa problémy či kríza bezprostredne dotýkajú, nečakajú na vonkajší impulz k aktivite a riešeniu, ale dokážu pružne zareagovať, vyvinúť účinný tlak, alebo sa sami ujať riešenia. Upozornia tým iných na existenciu problému, stanú sa prvými, ktorí sa s problémom stretli a ostatní sa z ich skúseností môžu poučiť. A čo je snád' najdôležitejšie, môžu dosiahnuť inštitucionalizáciu problému a tým jeho riešenie skôr, ako nadobudne veľké rozmery a zasiahne celú spoločnosť.

V európskej a zvlášť v stredoeurópskej tradícii je existencia spoločenského problému prejavom nežiadúceho stavu. V amerckej tradícii je existencia spoločenského problému informáciou, že niečo v danej oblasti vyžaduje zmenu. Bez toho, aby vznikla kríza, bez prejavovania sa problému, by sa často nenašli nové riešenia, neprekonali by sa zaužívané metódy a postupy. Takto chápaný spoločenský problém prestáva byť nešťastím, stáva sa šancou na zmenu (OSIATYŇSKI, 1986). Je to prístup, ktorý umožňuje hľadať motiváciu a zodpovednosť za prekonanie problému vo vnútri skupiny, ktorej sa problém najviac dotýka. Je to prístup, ktorý sa môže stať syntézou troch zdanlivo protikladných

prístupov riešenia spoločenských problémov — riešenia predovšetkým prostredníctvom tzv. drobnej práce na mikroúrovni, riešenia predovšetkým prostredníctvom tzv. neštátneho sektora a súvisiacich občianskych aktivít a riešenia predovšetkým prostredníctvom povolaných inštitúcií a verejnej správy.

Problém, kríza, teda nie sú v uvedenom zmysle ničím dramatickým, sú normálnou súčasťou života. Sú skôr šancou ako nešťastím. Aby sa ale z krízového či problémového stavu stala šanca, musia byť splnené minimálne dve podmienky:

- Na lokálnej a regionálnej úrovni musia fungovať početné spoločenské zoskupenia, ktoré majú schopnosť včas a adekvátne reagovať na stav vlastného ohrozenia. Spoločenský život musí byť bohatý a mnohotvárnny, musia fungovať prirodzené mikroštruktúry a prirodzené spoločenské štruktúry stredného rozsahu. Túto podmienku nespĺňa spoločenská púšť mnohých našich sídlisk, ani stále umelé územno-správne členenie štátneho územia.
- Musia fungovať a byť rešpektované dohodnuté pravidlá hry. Ak prevažuje zásada „kto z koho“ a „silnejší berie všetko“, tak sa nenájde nikto, kto by upozorňoval na spoločenské problémy a tobôž ich riešil prostredníctvom občianskej aktivity. Tá je, ako vieme, možná iba v podmienkach rešpektovania slobodne dohodnutých zásad a spôsobov konania a v podmienkach, keď okrem dohodnutých zásad nič pozemské neobmedzuje spoluprácu slobodných ľudí. Alternatívou je ovšem „múdra“ a nutne technokraticky autoritatívna vláda.

Použitá literatúra

- ARROW, Keneth, J., 1994: *The limits of Organization*. W.W. Norton and Company, New York.
- FRÍČ, P., 1989: Sociológia sociálnych problémov v USA. *Sociológia*, 21, č. 6, s. 633–647.
- FRÍČ, P., 1990: Pojem „sociálny problém“ a všeobecná teória sociálnych problémov v americkej sociológii. *Sociológia*, 1, 1990, s. 29–44.
- HIRNER, A. a kolektív, 1972: *Sociálna kontrola a problémy jej empirického výskumu*. Československý výskumný ústav práce Bratislava.
- MALEWSKI, M., 1980: Proces przystosowania pracownika w sytuacji pracy i typologia jego stanów. *Studia Socjologiczne*, Nr 2 (77), s. 107–131.
- OSIATYŃSKI, W., 1990: *Kryzys, czyli szansa*. Warszawa.
- RYBICKI, P., 1979: *Struktura społecznego świata*. Studia z teorii społecznej. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- SZTUMSKI, J., 1977: Problem społeczny jako przedmiot badan socjologii. *Studia Socjologiczne*, Nr. 3 (66), s. 215–225.

SUMMARY

The article reflects the issue of social problems. Its aim is to define the space where the answer to the question how social problems appear and develop in the present Slovak and Czech societies could be found. Three types of social problems are distinguished — real, nominal, and conventional. The social problem appears as a result of three processes — confrontational tension, its

VZNIK A VÝVOJ SPOLOČENSKÝCH PROBLÉMOV

release by progressive and protective social activity, and combination between spontaneous and schematic social activities. Then the social problem develops and grows in three phases. However, its institutionalization is not a condition for its solution.

